

TATLI, Bekir (2014). “Türk-İslâm Davasının Büyük Mütefekkiri Mehmet Feyzî Efendi (Ö. 1989) ve Türk Dünyasına Birlik Reçetesi: İslâmiyet Ruhumuz, Türklük Bedenimizdir”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.669-696 (<http://bilgelerzirvesi.org>).

Bekir TATLI*

TÜRK-İSLÂM DAVASININ BÜYÜK MÜTEFEKKİRİ MEHMET FEYZÎ EFENDİ (Ö. 1989) VE TÜRK DÜNYASINA BİRLİK REÇETESİ: İSLÂMİYET RUHUMUZ, TÜRKLÜK BEDENİMİZDİR

Giriş

Türk vatani ve milletinin yanık bir sevdalısı; ilim ve irfanın derin bir mütehassısı; ahlâk ve tasavvufta eşi ender bulunabilen bir Hak eri olan merhum **Mehmet Feyzi Efendi**'nin, özellikle **millî** konulara olan ilgisi, onu diğer İslâm ulemâsından ayıran önemli bir noktadır. O *İslâm ahlâk ve faziletinin* nadide bir örneği olmasının yanı sıra, aynı zamanda hayatı boyunca *Türklük gurur ve şuuruna* da daima vurgu yapan ve bu yönünü dile getirmekten asla geri durmayan büyük bir düşündürüdür. Ne var ki, ilim dünyasında Mehmet Feyzi Efendi'nin yeterince incelendiği ve görüşlerinin gereği gibi tartışıldığı henüz söylenemez. Tabiri câizse onun topluma mâl olan fikirlerinin, bilinmeyen yönlerine göre büyük bir buz dağının görünen kısmı kadar olduğunu düşünüyoruz. Gerekli ilmî platformlarda ve üniversitelerde onun ilmî şahsiyetinin ve fikirlerinin tartışılması, bu konularda tezler, makaleler ve kitaplar hazırlanması, böylece onun düşüncelerinin bütün Türk milletine mâl edilmesi zaruridir. İşte bu çalışma da böyle bir gayretin ürünüdür.

Mehmet Feyzî Efendi'nin (1912-1989) Kısaca Hayatı

Büyük vatan şâiri Mehmet Emin Yurdakul'un, “*Bir yerin adına denince Türk ülkesi, gözüm bayrak arar, kulağım ezan sesi!*” dizelerinde dile getirdiği gibi, Anadolu'nun bağı yanık vatan toprağı Kastamonu'nun ezan sesleriyle yankılanmaya devam etmesinde en büyük emek sahiplerinden biridir şüphesiz Mehmet Feyzî Efendi.

* Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi.

Son dönem Kastamonulu en etkili fikir adamlarından Mehmet Feyzî Efendi, Temmuz 1912'de Kastamonu'da doğmuştur. Babası İzzet Efendi, annesi Hâfıza Ayşe Hanım'dır.⁵³³ Mahalle mektebindeki tahsilinden sonra Hafız Ömer Fâzıl Aköz'den hıfzını tamamlamış ve kıraat dersleri almıştır. Ayrıca Hafız Tevfik, Hafız Abdurrahman ve Reisülkurra Hoca Kâmil Efendi'lerden temel İslamî ilimlerle ilgili dersler okumuştur. Muvazzaf ve ihtiyat askerlik görevleri sebebiyle İstanbul'da bulunduğu 1935-1937 yılları arasında Nevşehirli Hacı Hayrullah Efendi, Hüsrev Hoca ve Abdülhakim Arvasî gibi âlimlerin tefsir ve hadis derslerine katılmıştır. Askerliği süresince erata Kur'an öğretmiş, tâlim ve tecvid dersleri vermiştir. Annesinin vefatından sonra teyzesi tarafından evlat edinilen Mehmet Feyzî'nin "Pamukçu" olan soyadı "Şallıoğlu" şeklinde değişmiştir. Askerlik dönüşünde o yıllarda Kastamonu'da ikamet eden Said Nursi'den dersler almış, "Serkâtibi" olarak onun hizmetinde bulunmuş ve *Risâle-i Nur*'un tamamını müellifine okumuştur. Said Nursi ile olan yakınlığı sebebiyle açılan davalarda yargılanmıştır. Bu yüzden 1943'te Denizli Cezaevi'nde dokuz ay, 1948'de Afyon Cezaevi'nde on ay süreyle mahpus kalmış ancak her iki davadan da beraat etmiştir. 1957'de Muallim İbrahim Efendi'nin kızı Melek Hanım'la yaptığı evlilikten biri erkek beş çocuğu dünyaya gelmiştir. Uzun yıllar yüksek tansiyondan mustarip olan Mehmet Feyzî Efendi 1975'te ciddi bir böbrek rahatsızlığı, 1983'te de kısmi felç geçirmiştir. Mi'rac kandiline denk gelen 4 Mart 1989 tarihinde Kastamonu'da vefat etmiş, cenaze namazı Hz. Pir Şeyh Şa'bân-ı Velî Camii'nde kılınmış ve Gümüşlüce Mezarlığı'ndaki aile kabristanına defnedilmiştir.⁵³⁴ Gıyâbî cenaze

⁵³³Talebelerinden merhum Hüseyin Eroğlu'nun, Kastamonu Nüfus Müdürlüğü'nden çıkardığı şecereye göre Mehmet Feyzî Efendi'nin büyük dedeleri Medine-i Münevvere'den gelmiş olup kendilerine "Köleoğulları" denilmiştir. Nüfusta yer alan bilgiler şu şekilde verilmiştir: İzzet Efendi (babası, 1291), Hüseyin Efendi (dedesi, 1258), Ahmet Efendi (büyük dedesi, 1222), Abdullah Efendi (babasının dedesi?). Bkz. Kalaycı, Şaban, *Karanlıktan Aydınlığa*, s. 242-243, Hamle Yayınları, İstanbul 1996.

⁵³⁴ Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Özdağ, Musa, *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzî Efendi ve Feyizlerden Damlalar*, Kutlu Bilgi Yayınları, Kastamonu 2010; Küllüoğlu, Rafet, *Mehmed Feyzî Efendi'den Feyizli Sözler*, s. 12-30, Cihan Yayınları, İstanbul ts.; Baltacı, Burhan, "Şallıoğlu, Mehmet Feyzî", *DİA*, XXXVIII, 310, İstanbul 2010. Mehmet Feyzî Efendi'nin hayatı ve fikirleri hakkında ayrıca bkz. Özdağ, Musa, *Kastamonu'nun Manevî Mimarları-1 -Mehmed Feyzî Efendi*, Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı (Türkav) Kastamonu Şubesi Kültür Hizmeti, Kastamonu 2013; Atasoy, İhsan, *Bedüzzaman'ın Sır Kâtibi Mehmed Feyzî Efendi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2009; Küllüoğlu, Rafet, "Mehmet Feyzî Efendi'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti", *Mehmed Feyzî Efendi'nin Feyiz Pınarı Sempozyumu- 8 Mart 1998 Kastamonu*, s. 24-40, Ziya Ofset, İstanbul 1998; Cebecioğlu, Ethem, "Mehmed Feyzî Efendi", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, X, 291-

namazının pek çok farklı merkezde kılındığı bilinmekle birlikte, bunlardan en enteresanı şüphesiz Mekke-i Mükerrerme’de Ka’be-i Muazzama’da Amasyalı Nimetullah Hoca’nın kıldırılmış olduğu gıyâbî cenaze namazıdır.⁵³⁵

Tahsil Hayatı, Okuduğu ve Okuttuğu Kitaplar

Mehmet Feyzî Efendi’nin tahsil hayatına baktığımızda onun, askerlik öncesi ve sonrasında oldukça yoğun bir eğitim faaliyetinin içinde yetiştiğini söylememiz mümkündür.

Tahsiline ilk olarak mahalle mektebi denilen bir çeşit anaokulunda başlamıştır. Mahalle mektebinin hocası, aynı zamanda komşuları da olan **“Çerkez Hoca Hanım”** diye meşhur **Ayşe** hanımdır. Kıvrak bir zekâyâ, dirayetli bir muhakeme gücüne, kuvvetli bir hafızaya ve otoriteye sahip, aynı zamanda güçlü bir hâfız olan bu hoca hanım, çevresinde son derece sevilen, sayılan ve bir çok konuda kendisine danışılan yüksek karakterli bir şahsiyettir. Mehmet Feyzî Efendi’nin ileriki hayatında, bu hoca hanımın sayılan bazı karakterleri, belli açılardan öz benliğinde yer edecek ve çevresindeki insanlara açılımında oldukça etkili olacaktır.⁵³⁶

Mehmet Feyzî Efendi, yedi yaşına bastığında, o zamanın ilkokulu durumunda olan **“Yârabcı”** adındaki ilk mektebe kaydolmuştur. Bu okul, altı senelik olup, üç ayrı devreden ibaretti. İlk iki senelik kısma **“ülâ”** (ilk), ikinci iki senelik bölüme **“vüstâ”** (orta), son iki yıllık devreye de **“uhrâ”** (son) denilirdi. O dönemde bu okullarda eğitim ve öğretim o kadar ciddi ve sıkıdır ki çok az kişi ancak son bölüme gelir ve okulu bitirebilirdi. Mehmet Feyzî Efendi, adı geçen okulu yüzünün akıyla başarılı bir şekilde bitirmiş, bu okulda kültürünü oldukça artırmıştır. Bir bakıma o günün altı senelik tahsili, bugünün ilk, orta ve belki de lisesini kapsayan bir önemi ve değeri

293, İstanbul 1996; Şahiner, Necmeddin, *Üç Feyzili Nur*, s. 21-87, 68, Şahdamar Yayınları, İzmir 2009; Özer, Ahmed, *Kastamonu Fedâkârları*, s. 75-135, Işık Yayınları, İzmir 2010.

Bazı eserlerde (mesela bkz. Baltacı, 310; Şahiner, s. 21; Özer, s. 75) Mehmet Feyzî Efendi’nin doğum tarihi olarak kaydedilen 28 Mart 1912 tarihi, yakın talebesi Musa Özdağ tarafından bizzat Mehmet Feyzî Efendi’nin sözlü beyanlarına ters düştüğü için doğru bulunmamıştır. Biz de bu yüzden Özdağ’ın “yaz mevsimi, Temmuz’un sonu” ifadelerinden (*Feyziler Sultanı*, s. 20) dolayı burada Temmuz 1912 tarihini esas aldık. Ayrıca Şahiner tarafından kaydedilen ve 15 Haziran 1944 Denizli Ağır Ceza Mahkemesi tarafından hazırlanan beraat kararında Mehmet Feyzî Efendi’nin 1328 doğumlu olduğu belirtilmiştir ki bu durumda kendisinin doğum yılı da milâdî 1910-1911 yıllarına tekabül etmektedir. Bkz. Şahiner, s. 21, 64.

⁵³⁵ Kalaycı, *Karanlıktan Aydınlığa*, s. 96.

⁵³⁶ Özdağ, *Feyziler Sultanı*, s. 36-37.

haizdir. Mehmet Feyzî Efendi bu okulda tarih, coğrafya, fen, fizik, kimya, kozmoğrafya, psikoloji ve sosyoloji gibi dersler okumuştur.⁵³⁷

Mehmet Feyzî Efendi, bu sıralarda zâhirî ve bâtinî ilimlerde tam bir uzman olan Sinan Bey Camii imamı ve Nasrullah Camii hatibi **Kurrâ Hâfız Ömer Aköz Efendi** ile tanışmış ve kendisinden Kur'ân-ı Kerim **hıfzını ve tâlimini** ikmal etmiştir. Ayrıca ondan **ilm-i irtifâ** öğrenmiş, *Mukaddeme-i Cezeriyye* ve *Tecvîd-i Edâiyye*'yi okumuştur.⁵³⁸

Yine, Kastamonu hocalarından tâlim-i Kur'ân'da ders arkadaşı olan Mercanzâde lakabıyla bilinen **Hafız Tevfik Efendi**'den askerlik öncesinde ve sonrasında *Kıraat-ı Seb'a*'yı; **Hafız Abdurrahman Efendi**'den *Sarf-Nahiv* ve fıkhıtan *Halebî*'yi; **Hoca Mehmet Kâmil Efendi**'den *Mültekâ*'yı, âdâptan *Şir'atü'l-İslâm*'ı ve akaitten *el-Fıkhü'l-Ekber*'i okumuşlardır.

İlme olan aşkı ve şevki askerliğinde de devam etmiş, buna bağlı olarak askerlik süresince de cumartesi-pazar evci çıktıklarında ilim ve tedrisat meclislerine devam etmişlerdir. Bu meyanda cumartesi günleri evci çıkar ve Fatih dersiâmlarından ve aynı zamanda akrabası olan **Hoca Ahmet Efendi**'nin evinde misafir olurdu. Pazar günleri öğleden evvel Sultan Ahmet Camii'nde Ayasofya hocalarından **Nevşehirli Hacı Hayrullah Efendi** den *Tefsir-i Âlûsî* okurlardı. Öğle namazından sonra Fatih'de **Hüsrev Hoca Efendi**'den *Buhârî-i Şerîf*, ikindiden sonra da Beyazıt Camii'nde **Seyyid Abdulkâmil Arvâsî Hazretleri**'nin verdiği Fahrüddin er-Râzî'nin *Tefsir-i Kebîr* derslerini dinlemeğe giderdi.

Askerliği süresince İstanbul'un bu seçkin ulemasının derslerine devam etmekle beraber kışlada ilmî sohbetlerde bulunurdu. Bu sohbetlere erat ve subaylar katılır ve burada kendisine sorulan ilmî sorulara etraflıca cevaplar verirdi. Hatta erat içerisinde okuttuğu kimselerden bazılarının daha sonra sivil hayatlarında imamlık görevi aldıkları bilinmektedir.

⁵³⁷ Özdağ, *Feyizler Sultanı*, s. 37.

⁵³⁸ Hafız Ömer Efendi, Mehmet Feyzî Efendi'nin Kur'ân-ı Kerim tâliminin ve harfleri telaffuzunun yaratılıştan gelen fitrî bir özellik olduğunu dile getirmiş. Mehmet Feyzî Efendi de hocası Hafız Ömer Efendi hakkında bilgi vermiş ve ondan ne kadar ders aldığı sorulduğunda şöyle demiştir: "Çok aldım; küçüklüğümde beri ders aldığım gibi İstanbul'da asker iken de ders almıştım. Kastamonu'da Nasrullah Camii'nde hatiplik, Sinanbey Camii'nde de imamlık yapmıştı. Eskiden öyle idi, sonradan imam ve hatiplik birleştirildi. Şurada (evine yakın bir yeri tarif ediyor) bir mescid vardı, yıkıldı. Kayınpederi orada idi. Hafız Ömer Efendi de orada mukâbele okurdu. Aslen buralı (Kastamonulu) idi. Medine'de de mukâbele okumuş; hesap yönü de kuvvetli bir zâttı. Allah rahmet eylesin." Bkz. Kalaycı, *Karanlıktan Aydınlığa*, s. 231, 237, 367. Hafız Ömer Efendi'nin hayatı ve hocaları hakkında bilgi için ayrıca bkz. Küllüoğlu, *Feyizli Sözler*, s. 52, 218-220.

Mehmet Feyzî Efendi askerlik dönüşünde, kendisinden daha önce Kastamonu'ya gelmiş olan **Bedüzzaman Said Nursî** ile tanışmış ve onun hususî hizmetinde bulunmuş, ondan Kelâm, İslâm Felsefesi ve Mantık'a dair dersler almıştır. 1940'lı yıllarda Denizli ve Afyon mahkemelerindeki müdafaasında Mehmet Feyzî Efendi, bu hocasından aldığı eğitimden şöyle söz etmiştir:

“...*Ben Risâle-i Nur müellifini beş senedir tanırım. Üç senedir mütemadiyen hakâik-i imâniyye ve Kur'âniyye'yi ders almak için yanına gittim ve eserlerinin çoğunu okudum...*”; “...*Fuyûzât-ı ilmiyyesiyle ve yüz otuza varan âsâr-ı kutsiyyesinin hakâikiyle beni iman yolunda terakki ettiren bu mümtaz allâme-i zamana sönmez bir varlıkla hürmetim vardır. Bu hürmetim ebeye kadar inşallah gidecektir.*”⁵³⁹

Mehmet Feyzî Efendi daha sonra hususî ilmî çalışmalarını âsûde bir şekilde yürütmek, isteyenlere ders vermek ve aynı zamanda bütün bu çalışmaların bir meyvesi olan bereketli sohbetleriyle ziyaretine gelenleri Rasûlullâh'ın akvâl ve ahvâline cezbetmek gibi hizmetlere yönelik olarak evinin bir odasını derslane edinmiştir.

Mehmet Feyzî Efendi derslerini çoğu zaman günümüz tekniğine uygun olarak *yazdırma, önceden hazırlanma, ödev verme ve soru cevap* tarzında yürütmüş; öğretilen konuları daha sonra özetleyip ana fikrini belirleme yönüne giderek, öğrencilerin verilen dersi daha sağlam ve pratik bir şekilde kavramalarını sağlamıştır. Okutmuş olduğu **dersler** arasında, Arap dili grameri (sarf-nahiv), akâid, kelâm, fıkıh, tefsir, hadis ile tasavvufa dair çeşitli kitaplar yer almaktadır. Ayrıca ve özellikle Kur'an-ı Kerim'in okunması ve okutulmasıyla ilgili olarak çeşitli tecvid ve kıraat kitaplarını, hem *teorik* olarak okutmuş, hem de *pratik* olarak ders vermiştir. Bu kitaplar içerisinde **İlm-i Tashîh-i Hurûf (Tâlim), Aşere, Takrîb, İthaf** ile ilgili eserler vardır. Kendisinden ders alanlar arasında profesörler, öğretmenler, müftüler, vaizler, imamlar ve sair meslek mensupları ile halk tabakasından nice insanlar bulunmaktadır.⁵⁴⁰

Nice öğrenciler yetiştiren Mehmet Feyzî Efendi'nin talebelerine bizzat okuduğu/okuttuğu ya da kendi gözetiminde okunmalarını sağladığı eserlerden bir kısmı⁵⁴¹ şunlardır:

⁵³⁹ Özer, *Kastamonu Fedakârları*, s. 117, 121.

⁵⁴⁰ Özdağ, *Feyizler Sultanı*, s. 86. Mehmet Feyzî Efendi'nin ders okutma usûlü hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Küllüoğlu, “Mehmet Feyzî Efendi'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti”, s. 33-40.

⁵⁴¹ Burada bahsedilen kitaplar için bkz. Kalaycı, *Karanlıktan Aydınlığa*, s. 103, 139, 178, 292-293.

1. *Sarf-Nahiv*,
2. *Fıkh-ı Semerkandî*,
3. *İhyâu Ulûmiddîn* (akâid ve hac bahsi),
4. *Şemâil-i Şerîf Şerhi* (Aliyyü'l-Kârî),
5. *Hadis-i Erbaîn Şerhi* (Birgivî, Akkirmânî, İsmail Hakkı Bursevî),
6. *Hülâsatü'l-Buhârî / Tecrîd-i Sarîh Şerhi* (Şerkavî)⁵⁴²,
7. *Akâid-i Neseî Şerhi* (Sâ' düddîn Taftezânî),
8. *Cezerî Tecvidi* (Osmanlı Türkçesi),
9. *Kenzu'l-ummâl* (Müttakî el-Hindî),
10. *Mârifetnâme* (Erzurumlu İbrahim Hakkı),
11. *Muhammediyye Şerhi* (İsmail Hakkı Bursevî)⁵⁴³,
12. İsmail Hakkı Bursevî'nin şiirleri,
13. *Pendnâme Şerhi*⁵⁴⁴,
14. Mevlânâ'nın menâkıbıyla ilgili bir kitap,
15. *Divan-ı Alevî* (Ali isminde bir müellife ait),
16. *İslam'da Kardeşlik Hukuku* (İmam Şa'rânî),
17. *Tasavvuf ve Hayat* (İmam Şa'rânî),
18. *Mürtede Ait Hükümler* (İmam Şa'rânî),
19. *Kitâbü'l-İbrîz*⁵⁴⁵,
20. *İnsan-ı Kâmil*⁵⁴⁶,
21. *Nakşibendîlerle ilgili bir kitap* (Muhammed Parsa).⁵⁴⁷

Önde gelen talebelerinden, emekli imam-hatip merhum İbrahim Küçük'ün beyanlarına göre de Mehmet Feyzî Efendi 1950-1960 seneleri arasında 10 yıl süreyle kendilerine Arapça ve çeşitli kitaplardan Akâid-i İslâmiyye'nin yanısıra, *Şemâil-i Şerif*'i, *Hadis-i*

⁵⁴² Abdullah b. Hicazî b. İbrahim el-Ezherî Şerkavî'nin (v. 1227/1812) *Fethu'l-mübdi bi-şerhi Muhtasari'z-Zebîdî* adlı eseri olmalıdır.

⁵⁴³ *Şerh-i Muhammediyye: Ferâhu'r-ruh* adlı eserdir ki, Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin (v. 857/1453) kitabı üzerine İsmail Hakkı Bursevî tarafından yapılan bir şerhtir.

⁵⁴⁴ Muhtemelen İran edebiyatından ahlâkla ilgili bir kitap olan ve Mehmed Murad Nakşibendî Şeyh Hafız (1788-1848) tarafından yazılan *Kitab-ı ma hazar Şerh ala Pend-i Attar: Pendname-i Attar Şerhi* olmalıdır. Hazırlayanlar: Muhammed Altaytaş, Emir Hüseyin Yiğit, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012.

⁵⁴⁵ Abdülaziz b. Mes'ûd b. Ahmed ed-Debbağ, Abdülaziz Debbağ (v. 1132/1720), *Kitabü'l-ibriz*: Der. Ahmed İbn Mübarek, tercüme: Abdullah Arıç, H. Mehmed Yeniler, Seha Neşriyat, İstanbul 1997.

⁵⁴⁶ Muhtemelen İbrahim Hakkı Erzurumî'nin (v. 1194/1780) *İnsan-ı Kâmil* adlı eseridir. Sadeleştiren: İ. Turgut Ulusoy, Hisar Yayınevi, İstanbul ts. Aynı isimli Kutbüddin Abdülkerim b. İbrahim Abdülkerim el-Cîlî'ye (v. 832/1428) ait de bir eser vardır. Çev. Abdülkadir Çiçek. Üçdal Neşriyat, İstanbul 1974.

⁵⁴⁷ *Risale-i Kudsiyye: Muhammed Bahaeddin Hazretlerinin Sohbetleri* adıyla neşredilen ve Hacı Ebû'l-Feth Celaleddin Muhammed Parsa b. Muhammed, Muhammed Parsa'nın (v. 822/1420) eseri olabilir. Çev. Necdet Tosun, Erkam Yayınları, İstanbul 1998.

Erbaîn Şerhi'ni, İbn Kemal'in *Risâle-i Münîre*'sini, İmam-ı A'zam'ın *Fıkh-ı Ekber*'inin *Ebü'l-Müntehâ Şerhi*'ni, *Buhârî-i Şerif*'i, İmam Gazzâlî'nin *İhyâu Ulûmiddîn*'inden Akâid bahsini, muhtelif eserlerden İslâm Fıkhı'nı, yine akâiddan *Emâlî* metnini, *et-Ta'lim ve'l-müte'allim*'i (*Ta'limü'l-müte'allim* olsa gerek) okutmuş, *Neseî*, *İbn Abbas*, *Hâzin* ve *Kâdî Beyzâvî* tefsirlerinden okuduklarını takip etmiş; zaman zaman bir kısmını yazdırarak ve serbest bir şekilde müzakere ettirerek çok esaslı bir tedrisat faaliyetine girişmiştir.⁵⁴⁸

Bir diğer talebesi ise bunlara ilâveten *Ta'limü'l-müteallim* (Zernûcî), *Tenkîhu'l-keîâm fî akâidi ehli'l-İslâm* (Abdüllatif Harputi), *Cevheru'l-akîd*, *İlm-i hadîsi şerîf* adlı eserleri de eklemiş ve Mehmet Feyzî Efendi'nin ayrıca bazı talebelerinin çeşitli tefsirlerden okumalarını takip ettiğini ve Kur'ân tâlimi derslerini 1980'li yıllara kadar devam ettirdiğini zikretmiştir.⁵⁴⁹

Sayısız az da olsa Mehmet Feyzî Efendi'nin bizzat kendisinin kaleme aldığı ve bizlere yazılı olarak intikal eden bazı eserler de vardır. Bunlar arasında *Risâle-i Nûr* serisinden *Asây-ı Musa*'da geçen Arapça kelimelerin manalarını açıklamak için bizzat Said Nursî'nin isteği üzerine yazdığı ve onun büyük takdirini kazanan bir *Lügatçe*, *Tarihçe-i Hayat*'da yer alan Üstâd'ın Kastamonu'daki yılları hakkındaki bilgiler, Said Nursî ve diğer bazı sevdikleri için yazdığı mektuplar, *Risâle-i Nûr* konusunda kaleme aldığı bir şiir ile *Kim Dergisi*'nin iftiralarına karşılık yazdığı cevabî tekzip mektupları da bulunmaktadır.

Mehmet Feyzi Efendi, adı geçen *Lügatçe*'yi Said Nursî'nin arzusuna uyarak Arapça alfabeyi esas alarak tertip etmiştir. Ancak bu *Lügatçe*, sadece Osmanlıca *Asây-ı Musa*'nın İnebolu teksir baskılı nüshasının arkasında yer almakta olup, her nedense daha sonra basılan Latince baskılarda yer almamıştır.⁵⁵⁰ Yani *Asây-ı Musa* isimli bu kitap için hem de müellifinin isteği üzerine hazırlanmış söz konusu sözlük, mezkur kitabın sonunda basılması gerekirken, sonraki yıllarda basım aşamasında her ne olmuşsa bu kitapla birlikte neşredilmemiştir. O küçük lügatın ne amaçla basımdan çıkarıldığı, buna nasıl cüret edilebildiği hâlâ meçhul bir konudur. Bu *Lügatçe*'ye İhsan Atasoy bir kitabının sonunda yer vermiş, buraya lügatçenin Osmanlı Türkçesi ile

⁵⁴⁸ Kalaycı, *age.*, s. 18-19.

⁵⁴⁹ Küllüoğlu, "Mehmet Feyzî Efendi'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti", s. 32-33. Ayrıca bkz. Özdağ, *Mehmet Feyzi Efendi'den Feyizler*, I, 12, Hamle Yayınları, İstanbul 1992.

⁵⁵⁰ Atasoy, İhsan, *Bediüzzaman'ın Sır Kâtibi Mehmed Feyzi Efendi*, s. 143-147, Nesil Yayınları, İstanbul 2009.

yazılmış orijinal nüshasına ait ilk sayfanın fotokopisini de eklemiştir.⁵⁵¹ Mehmet Feyzî Efendi'nin yazılı emanetlerinden bir diğeri olan mektuplarına gelince; Said Nursî'ye yazılan mektuplardan bir kısmı *Risâle-i Nur*'ların içerisinde yer almaktadır. Bazı sevdikleri için yazdıkları ise diğerk bir kısım eserlerde muhafaza edilmiştir.⁵⁵²

Bütün bunlarla birlikte Mehmet Feyzî Efendi'nin inanç, ahlâk, ibâdet, muâmelât vs. gibi İslâm'ın çeşitli meselelerini ilgilendiren görüşlerini çoğunlukla talebelerinden bir kısmının gerek onun hayatında gerekse vefatından sonra yazdıkları eserlerden tespit etme imkânına sahibiz. Ancak bu konuda yine de oldukça şanslı olduğumuzu bilmemiz gerekir. Çünkü mesela onun güzide talebelerinden Musa Özdağ, daha Mehmet Feyzî Efendi'nin sağlığında onun sözlerinden bazılarını açıkladığı ve kendisine tashih ettirdiği yaklaşık iki ciltlik defterlere sahiptir.⁵⁵³ Özdağ'ın kaydettiği bu bilgiler daha sonra *Feyizler* adıyla neşredilen 8 ciltlik bir serinin temelini oluşturmuştur. Bu kitaplarda Mehmet Feyzî Efendi'nin görüşlerinin yorumunu oldukça ayrıntılı olarak öğrenme imkânımız vardır.

Yine onun diğerk bir mümtaz talebesi ve yayın hayatında pek çok esere imza atmış bir yazar olan emekli öğretmen Muzaffer Ertaş (Şaban Kalaycı) hocamız da *Karanlıktan Aydınlığa* ve *Mehmet Feyzî Efendi'den Menkıbeler-Karanlıktan Nura* adlı iki eserinde, Mehmet Feyzî Efendi'yi hayatı boyunca ziyaret ve ona talebelik etmiş, bunlardan bugün önemli bir kısmı dâr-ı bekaya göçmüş onlarca kişinin hatıralarını çok sağlam bir şekilde alıp kaydetmiş ve yayınlamıştır. Bu hatıraların çok erken bir dönemde, yani Mehmet Feyzî Efendi'nin vefatından hemen sonra başlayarak ilk 5-6 yıl içinde, hem de Muzaffer Ertaş gibi son derece dikkatli ve titiz bir ilim aşığı tarafından kayıtlara geçirilmiş olması oldukça önemlidir. Böylelikle hatıraların içine hurafeler karışmadan ve unutmaya illeti onları muallel hale düşürmeden bunların korunması yoluna gidilebilmiştir.

⁵⁵¹ Atasoy, *age.*, s. 360-383. Mehmet Feyzî Efendi'nin ilmi emanetinin okuyucularla buluşmasına vesile olmasından dolayı kendisini tebrik ediyoruz.

⁵⁵² Söz konusu mektuplardan örnekler ve *Kim Dergisi*'ne yazdığı cevâbi mektuplar için bkz. Kalaycı, *Karanlıktan Aydınlığa*, s. 133-136, 368; Küllüoğlu, *Feyizli Sözler*, s. 212-217, 222-231; Atasoy, *age.*, s. 122-130, 131-133 (şiir), 141-143, 161-166; Şahiner, *Üç Feyizli Nur*, s. 77-78 (şiir), 79-81; Özer, *Kastamonu Fedakârları*, s. 91-97 vd., 115-116 (şiir), 122-125. Mehmet Feyzî Efendi'nin mektup yazdığı nadir birkaç kimseden ikisi olan Mehmet Melekoğlu'na ve Musa Özdağ'a yazdığı bazı mektuplar için ise bkz. Kalaycı, *age.*, s. 298, 309, 311-312; Özdağ, *Feyizler*, II, 11-15; a.mlf. *Kastamonu'nun Manevî Mimarları-1*, s. 63-65.

⁵⁵³ Kalaycı, *age.*, s. 6.

Ayrıca yine talebelerinden Rafet Küllüoğlu'nun *Feyizli Sözler* kitabı ile İhsan Atasoy'un daha çok öncekilerin bir derlemesi hüviyetinde olan *Bediüzzaman'ın Sır Kâtibi Mehmed Feyzî Efendi* isimli eseri de Mehmet Feyzî Efendi'nin görüşlerini yansıtan eserlerden biri durumundadır.⁵⁵⁴

Mehmet Feyzî Efendi, hayatı boyunca bütün hal ve hareketlerinde Allah Teâlâ'yı ve Hz. Peygamber'i (s.a.) manevî olarak yanında bilmiş, böylece "ihsân" sırrına ermiş ve ona göre yaşamış bir âlimdir. Onun bu durumuna kendisini yakından tanıyan talebeleri bizzat şahitlik etmişlerdir.⁵⁵⁵ İşte biz de bu çalışmamızda Mehmet Feyzî Efendi'nin Peygamber ve Sünnet anlayışını tespit ederken onun meşhur talebelerinin eserlerinden büyük ölçüde istifade etme yoluna gittik.

Mehmet Feyzî Efendi'nin anlam dünyasında peygamberlik (nübüvvet) kurumunun belirgin bir yeri vardır. Peygamberlik görüşü aynı zamanda Mehmet Feyzî Efendi'nin "*İslâmiyet ruhumuz, Türklük bedenimizdir.*" vecizesinin ilk kısmını da yakından ilgilendirmektedir. Şimdi öncelikle kendisinin bu konularla alakalı sözlerini kısaca vermek, daha sonra millî meselelere bakışını yansıtan görüşlerine geçmek istiyoruz:

Mehmet Feyzî Efendi'nin Sünnet Anlayışı*

Mehmet Feyzî Efendi'nin son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.) ve onun Sünneti ile ilgili bazı görüşleri şu şekildedir:

Rasûlullah *aleyhi's-selâm*'a iman ve itaat

1. Rasûl-i Ekrem *aleyhi's-selâm* Efendimiz hidâyet nurunun tecessüm ve temessül etmiş şeklidir. Kim ona teveccüh etti ise hidâyet buldu. Kim de ona arka çevirdi ise hasâret buldu.
2. İmâm-ı Şa'rânî Hazretleri: "Rasûl-i Ekrem *aleyhi's-selâm* Efendimiz'in yürümediği yolda nur yoktur." diyor.
3. Kemâl-i îman, Rasûlullah'a (s.a.) muhabbetle hâsıl olur. Muhabbetullahın alâmeti de Rasûl-i Ekrem'e itaattir.

⁵⁵⁴ Mehmet Feyzî Efendi hakkında yazılan eserler ve diğer çalışmalar için ayrıca bkz. Özdağ, *Kastamonu'nun Manevî Mimarları-1*, s. 71-78, 82-86.

⁵⁵⁵ Mesela bkz. Özdağ, *Feyizler Sultanı*, s. 83.

* Mehmet Feyzî Efendi'nin burada sıralanan sözleri ve Peygamber/Sünnet anlayışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özdağ, *Feyizler Sultanı*, s. 137-145; Tatlı, Bekir, "'İslâm Garip Başladı...' Hadisine Orijinal Bir Bakış Açısı Getiren Mehmet Feyzî Efendi'nin Peygamberlik ve Sünnet Anlayışı", II. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu-Kastamonu'nun Manevî Mimarları, 4-6 Mayıs 2014, Kastamonu, Türkiye.

4. Rasûlullah Efendimiz'e nisbetimizi (bağlılığımızı) muhâfazaya çalışalım; imanın kemâli, Rasûlullah Efendimiz'i çok sevmektedir. Onu çok seven de, Sünneti'ne mutâbaat eder.
5. Kâmilin kemâli, Rasûlullah Efendimiz'e kesret-i ittibâ (çok uymak) iledir; etbân çokluğuyla (uyanların sayıca çok olmasıyla) değildir.
6. İman, çok bilgiyle, çok mâlûmatla değildir. Teslîmiyetle, Rasûlullah Efendimiz'e muhabbetledir.
7. Her şeyin aslı esası şu üç şeydedir: Sünnet-i Rasûlillah'a ittibâ etmek; helâlden yiyip-içmek; amelleri ihlâs ile yapmak.
8. Kalbimizi; muhabbetullah, muhabbet-i nebeviyye, enbiyâ, evliyâ ve sulehâ muhabbeti istilâ etsin; tâ sahte muhabbetlere yer kalmasın.
9. Rasûlullah Efendimiz'i kendi nefsimizden evlâ bileceğiz, Sünneti'ne ittibâ edeceğiz, âl ve ashâbını seveceğiz, hadislerine hürmet edeceğiz, çokça salavât getireceğiz.
10. Rasûlullah (s.a.) Efendimiz'in emrettiği şeylere karşı duygu ve iştiyakla itaat edeceğiz; tecrübe etmeye kalkışmayacağız!
11. Birşey hakkında Allah ve Rasûlü “şifadır” derse, o muhakkak şifadır; tereddüde hiç mahal yoktur. Tecrübeye de gerek yoktur. Fakat insanların tavsiye etmiş oldukları ilaçlar hakkında: “Bir kere de bunu deneyelim.” gibi sözler söylenebilir.
12. Anarşi itaatsizliktir, kanun ve nizam tanımamaktır. Halbuki meşruiyet dairesinde daima kanuna ve nizama uymak gerekir. Başta Allah'ın Kitabı'na ve Peygamberimizin Sünneti'ne uymalıyız.⁵⁵⁶

Rasûlullah'ın Hadis ve Sünnetleri

1. Kur'ân'ın irşâdından, ehâdis-i Nebeviyye'nin irşâdından, ulemânın irşâdından başka çâre yoktur.
2. Kelâmullâhı, Mütakellim-i Ezeli'den (Allah'tan); hadis-i şerifleri de, Fem-i Saâdet'ten (Rasûlullah'tan) işitir gibi okuyup-dinlemelidir.
3. Hiçbir ümmet, peygamberlerinin kelâmlarını, ümmet-i Muhammediyye gibi senedâtıyla, an'aneleriyle muhâfaza

edememiştir. “Ümmet”ten murâd, “ulemâ”dır; itibar bu kısmadır; diğerleri tufeylîdir.

4. Râvîleriyle ve senedâtıyla altı tane hadis-i şerifi ezbere bilmeyen adamlar; râvîleriyle ve senedâtıyla hâfızasında 600 bin hadisi en emin ellerden alıp toplayan, zapteden, sened ve râvîlerini didik didik inceledikten sonra beyân eden zât olan İmâm-ı Buhârî'nin aleyhinde konuşamazlar. Ona karşı söz söyleme cesâretini gösteren bu nasipsizlere ne demeli?
5. Âhir zamanda, kendini bilmez bir grup, koltuklara yaslanıp, bacak bacak üstüne atıp, sigara tütürerek, lâubâlî bir şekilde: “Sen hadisi bırak, bu mesele Kur’ân’da var mı, ona bak!” diyecekler!
6. Kendi bildiğimize Kur’ân’dan ve hadisten mânâ çıkaramayız; onunla amel edemeyiz. Ancak ulemânın kâide-i mukarreresi altında mânâ istihrâc edip, ona göre amel etmeliyiz.
7. Kur’ân’ı [ve hadisleri] hatasız fehmedebilmek için lâ-akal (en az) yedi ilmi tâlim etmek lâzım: Sarf, nahiv, lugat, belâğat (me‘ânî, beyân, bedî’), usûl (usûl-i fıkıh, akâid, kelâm), tefsîr, hadis.⁵⁵⁷
8. Peygamberimiz, bütün beşeriyete meb‘ûs olması hasebiyle irşâdını umûmî, bütün insanlığa yapardı. Bunun için, hitâb-ı âmm ile hitâb ederlerdi. Evliyânın kelâmları ise böyle olmadı. Çünkü onlar, husûsî bir kavmin irşâdı ile muvazzaf olduklarından, hitapları da lisân-ı mahsûs ile oldu.
9. En çirkin bid’at, bir Sünnet’in terkine ve iptâline sebep olandır.
10. Ulemâmız, ahkâma dâir olan meselelerde asla zayıf hadislerle amel etmediler. Fezâile ait zayıf hadisler varsa, ona da ilişmediler.

⁵⁵⁷ Mehmet Feyzî Efendi diğer bir ifadesinde bu konuya şu şekilde değinmiştir: “Öyle, her âyete incelemeden mânâ verilmemeli. Önce sebab-i nüzûlünü incelemeli; niçin nâzil olduğu araştırılmalı. Mutlak mı, mukayyed mi; mücmel mi, mufassal mı; nâsih mi, mensûh mu; icâzlı mı, itnablî mi, tetkik edilmeli, ondan sonra bir hüküm verilmelidir.” Kur’ân-ı Kerim âyetlerinin nasıl anlaşılması gerektiği konusuyla ilgili olarak burada belirtilen hususlar, Mehmet Feyzî Efendi’ye göre hadislerin anlaşılması için de aynen geçerlidir.

Rasûlullah'ın ibâdetleri ve Örnek Kulluğu

1. Mârifetullâhın neticesi ubûdiyyettir. Ubûdiyyetin neticesi ise duadır. Bunun için Rasûlullah (s.a.) Efendimiz: **الدُّعَاءُ مَخَّ الْعِبَادَةِ** “*Dua ibâdetin iliğidir.*”⁵⁵⁸ buyurdular.⁵⁵⁹
2. Ekmel şekilde ibâdet etmek Rasûlullah Efendimiz'in hasâis-i nübüvvetindedir. Huzuruna hiçbir şey mâni olmazdı.
3. Rasûlullah (s.a.) Efendimiz namaza durduklarında bir nur hâsıl olur, bütün vücûdu nur kesilirdi. İşte bu nur vâsıtasıyla, bütün vücûd-i şerifleri bir göz gibi olurdu. Onun için önünü gördüğü gibi arkasındakileri de görürlerdi.
4. Rasûlullah (s.a.) Efendimiz: “*Namazı benden gördüğünüz gibi kılın.*”⁵⁶⁰ buyurdu, “*Benim kaldığım gibi kılın.*” buyurmadı. Eğer böyle buyursaydı, kimse tâkât getiremezdi.

Mehmet Feyzî Efendi'nin Orijinal Yönlerinden Biri: “İslam Garip Başladı...” Hadisine Yaklaşım

Sahih hadis kaynaklarında oldukça yaygın bir şekilde rivâyet edilen ve genellikle Müslümanları burukluğa ve hüzne sevkeden bir hadis vardır. Bu hadisin farklı tariklerinde yer alan benzer ifadelere göre, **إِنَّ الْإِسْلَامَ بَدَأَ غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا كَمَا بَدَأَ فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ** “*İslâm garip olarak başlamıştır, başladığı şekilde tekrar garipliğe dönecektir; gariplere ne mutlu!*” buyurulmaktadır.⁵⁶¹

⁵⁵⁸ Tirmizî, Deavât 1 (no: 3371).

⁵⁵⁹ Bu sözün yorumu için bkz. Özdağ, *Feyizler*, III, 251-282 (20. Feyiz).

⁵⁶⁰ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris, *Müsned*, s. 55, Beyrut ts.; Buhârî, Edeb 27, no:5662; İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahihu İbn Hibbân bi tertîbi İbn Balabân*, IV, 541 no: 1658; V, 503, no: 2131, I-XVIII, Beyrut 1414/1993; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 345, no: 3672, I-X, Mekke 1414/1994.

⁵⁶¹ Rivâyetin benzer anlatımlı bazı tarikleri için bkz. Ahmed, *Müsned*, I, 398, II, 389; Dârimî, *Sünen*, Rikak 42, II, 402; Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahih*, İman 146, I-V, Beyrut ts.; İbn Mâce, Fiten 15 (no: 3986, 3987, 3988); Tirmizî, İman 13 (no: 2629, 2630); İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vilu muhtelifi'l-hadis*, s. 114, Beyrut 1393/1972; Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VI, 164, 256, VIII, 152, XI, 70, I-XX, Musul 1404/1983; Beyhakî, *Şuabu'l-îmân*, VII, 172.

Bu hadisin farklı tarikleri üzerine bir araştırma yapan Murat Gökalp, İbn Sa'd, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Müslim, İbn Mâce, Tirmizî, Bezzâr, Ebû Ya'lâ, Taberânî, Beyhakî gibi önemli hadisçiler tarafından kitaplarında yer verilen söz konusu hadisin metinlerini sıralamak suretiyle farklarına işaret etmeye çalışmıştır. Ne var ki yazar her bir hadisi ve isnâdlarını tek tek yani müstakil olarak ele alıp incelemek yerine senedlerdeki râvileri alfabetik olarak sıralayıp sika olup olmadıklarına işaret etmekle yetinmiş ve neticede bir genelleme yaparak “sened itibariyle en iyi ihtimalle zayıf” ve metin itibariyle ise “Hz.

Kettânî'nin tespitlerine göre bu hadis sahâbe-i kiramdan Ebû Hüreyre, Abdullah b. Mes'ûd, Enes b. Mâlik, Selmân, Sehl b. Sa'd, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Câbir, Sa'd b. Ebî Vakkâs, İbn Amr, Ali, Amr b. Avf, Vâsile, Ebû Ümâme, Ebû'd-Derdâ, Ebû Sa'îd ve Ebû Mûsa'dan (toplam 17 sahâbî) naklen gelen **mütevâtir** bir hadistir ve yine onun beyanına göre Süyûtî de böyle düşünmektedir.⁵⁶²

Büyük Türk bilgini **Edip Ahmet Yüknekî** (v. VI/XII. yüzyıl) de *Atebetü'l-Hakâyık* adlı meşhur eserinde (379. beyit) bu hadise şu ifadesiyle telmihte bulunmuştur:

“Garip geldi İslâm, garip soldı baz.” (İslâm garip idi, tekrar garip oldu).⁵⁶³

Mehmet Feyzî Efendi'nin belki de en orijinal yönlerinden biri bu hadis-i şerifin yorumunda ortaya çıkmaktadır. Kendisi buradaki yorumlarını 1970 yılında yapmış olduğu hac vazifesi esnasında Ali Ulvi Kurucu'ya aktarmış ve bu konuşma teyple kayıt altına alınmıştır. Onun bu son derece meşhur hadise yönelik dikkat çekici bakışını bizzat kendi ifadelerini vermek suretiyle kaydetmek istiyoruz:

“Her Arefe günü bu fakir, İslâmiyet lehinde bir fütühât hissediyorum. Hiç olmazsa onların (kâfirlerin) bazı entrikaları akim (sonuçsuz) kalıyor. İnşallah bu defa da perişanîyetleri vardır. Zaten Allah Teâlâ buyurdu:

الْيَوْمَ يَبْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

*“Bugün (kâfirler) sizin dininizden ümit kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun! Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim.”*⁵⁶⁴

“...İslâm dinini bütün edyân içinde intihâb, ihtiyar ettim, buyurur. Eğer tabir câizse o gün bir kemâl günü, yevm-i kemâl, yevm-i tamam, yevm-i intihâbdır. O bir nokta, mesned oluyor. Şimdi oradan

Peygamber'in ağzından sâdir olmaması hâlinin kuvvetle muhtemel” olduğunu söylemiştir (bkz. Gökalp, Murat, “Hicrî İlk Üç Asır Özelinde Sened ve Metin Kritiği Bağlamında Gurabâ Rivâyetinin Değerlendirilmesi”, *Dinî Araştırmalar*, Eylül-Aralık 2006, cilt: 9, s. 26, ss. 177-192.). Bu rivâyetlerin böyle genellemelerden uzak bir şekilde ve sened-metin olarak tek tek incelenerek bir karara varılmasının daha isabetli olduğunu düşünüyoruz. Kaldı ki mütevâtir hadislerin sened tahliline ihtiyaç duymadığı, hatta bazı tariklerinde zayıf râvilerin bulunmasının da bir mahzuru olmadığı bilinen bir husustur.

⁵⁶² Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer, *Nazmu'l-mütenâsir mine'l-hadisî'l-mütevâtir*, s. 48-49 (no: 20), Matbaatu't-tekdâdüm, Kahire ts.

⁵⁶³ Bu hadis ve ayrıca Yüknekî'nin eserindeki hadis kullanımı ve değerlendirmeler için bkz. Palabıyık, Abdülkadir, “Hadisleri Açısından *Atebetü'l-hakâyık* Üzerine Bir İnceleme”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 144, sayı: XII, ss. 125-146, İzmir 1999.

⁵⁶⁴ Mâide, 5/3.

bir pergel çevirelim. Şöyle sahâbe devri, tâbiîn devri... Artık Emevîlerin, Abbâsîlerin ve şanlı Türklerin devri. Gele gele şimdi şu güne kadar geldik. Fakat seyir “amûdî” (dikey) değil dairevî, kürevî. Henüz daire kapanmamıştır. وَلَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ sırıyla bu daire madem kapanmamıştır, pergel ikmâl edecek. Daire, daire olacak. Mebde ile müntehâ ittisal ettiğinde, daire tamam olur ve illâ, eksik olur, daire noksan kalır. Öyle bir hal olacak ki, inşaallahu teâlâ, mebde ile müntehâ arasında bir mümâselet oluşturacak. Hem mebde, hem müntehâ birleşecek...”

“...Efendim, millet-i Ahmed, millet-i Muhammed için gayet beşâretli bir durum var. Şimdi tashih ettirmek için benim arzedeceğim bir mesele daha var. Ama tashih için arz ediyorum: Rasûl-i Ekrem Efendimiz: غَرِيبًا وَسَيَعُودُ غَرِيبًا بَدَأَ الْإِسْلَامَ غَرِيبًا buyurdıkları hadisin anlamı, fukahânın istilahunca yerleşmiş. Mesela istilah-ı fukahâda “garib” بَعْدُ عَنِ الْوَطَنِ “vatanından uzak olmuş” kişidir. Mesâil-i fikhîyye sadedinde bu suretle mana veriliyor. Şimdi fakir, istilah-ı ehl-i hakikate göre olan manayı almak istiyorum. Ehl-i hakikat istilahında: كُلُّ شَيْءٍ مَا بَيْنَ جَنْبِهِ عَدِيمُ النَّظِيرِ فَهُوَ غَرِيبٌ “Herhangi bir şey ki, cinsi mâbeyninde adîmu’n-nazîrdir, o şey garibdir.” Biz şimdi bu manayı esas alıyoruz. Çünkü Rasûl-i Ekrem Efendimiz’in bu hadis-i şerifi beyan etmeleri, mesâil-i fikhîyyeden bir mesele hakkında değildir. Hadisin vürûdu belki, İslâm’ın mebde’den müntehâya doğru seyrini beyan ediyor. Yani nasıl adîmu’n-nazîr (benzeri olmayan) bir din olarak mebde’de zuhur ettiyse, müntehâda tekrar adîmu’n-nazîr bir din olarak bütün edyân içinde netice bulacağını; mebde’ ile müntehânın ittisâlini beyan sadedindedir. Yoksa ki, mesâil-i fikhîyyeden bir mesele hakkında değildir ki fukahâ istilahıyla buna tevcih edilsin. Çünkü hem bu şekildeki tevcih, avâma göre “yeis” (ümitsizlik) veriyor. “İslâmiyet garip olarak başladı, garip olarak neticelenecek!” gibi bir mana yeis veriyor. Bu ise kuvve-i mânevîyyeyi kırar. Demek hadis-i şerifi ehl-i hakikat istilahu üzere tevcih, daha münasip oluyor; kuvve-i mânevîyye vermek için... Zaten de Mesnevî’de bir mısra var, Mevlânâ Hazretleri Şems’e (güneşe) “garip” diyor:

خود غریبی در جهان چون شمس نیست
شمس جان باقیست کاورا امس نیست

“Hakikaten dünyada Güneş gibi garip (misli bulunmaz) bir şey yoktur. Bâkî olan can güneşi öyle bir güneştir ki, asla gurûb etmez (batmaz).”⁵⁶⁵

⁵⁶⁵ Mevlânâ, Celâleddin Rûmî, Mesnevî, I, 40, beyit no: 119, hazırlayan: Adnan Karaismailoğlu, I-II, Ankara 2004.

“Şems’in “garip” olması, kevâkib (yıldızlar) içinde adîmu’n-nazîr olmasındandır. Yoksa bizim bildiğimiz “bîkes” (kimsesiz) manasına değil. İşte din-i İslâm da bütün edyân içerisinde adîmu’n-nazîr bir din olduğu için, adîmu’n-nazîr bir din olarak zuhur etti. Tekrar seyrini adîmu’n-nazîr bir din olarak tamam edecek. “Sırr-ı hatmiyyet” zuhur edecek. Zaten nüzûl-i İsa aleyhi’s-selâm da, daire-i nübüvveti temhir (mühürlemek) içindir. Bu hikmete binaen Mehdî Âl-i Rasûl aleyhi’s-selâm’ın zuhuru da daire-i velâyeti temhir içindir.”

“Rasûlullah Hazretleri hâtemü’l-enbiyâdır. Yani onun risâletiyle, nübüvvetiyle daire-i nübüvvet temhir edilmiştir. Bir kıraata göre “hâtimu’n-nebiyyîn”dir. Bu da mütevâtir kıraattır. O vakit “mühürleyici” demektir. Kendisi irtihal buyurdular. İsa (a.s.) vekili olarak, Mehdî Âl-i Rasûl (a.s.) da onun evladından tekrar vekili olarak o daireyi bizzat Fahr-i Âlem hesabına temhir edecekler. O daire kapandıktan sonra, artık bir müddet yaşama var. Ama artık bir daire çizilmiyor. Nes-nas (görünüüşü itibariyle insan ama hayvan karakterli insancıklar) denilen bir kavim yaşayacak. Fakat ne insaniyet, ne İslâmiyet... Onlardan hiçbir eser yok! Çünkü daire çizmez bir daha. Ama henüz daire kapanmazdan evvel, menfî seyir ve merhaleler geçilip, inşallah mebde’ ile müntehâ ittisal edecek. Pek parlak ittisal edecek! Fakat bu yine, nokta-i merkeziye olan makâmât-ı mübarekede (mübarek makamlarda, Mekke ve Medine’de) zuhur edecek. Lâ akall (en az) o hacda 124 bin evliya bulunacak, inşallah! Ama diğer halkın hesabını Allah bilir! Bunu tashih için arzettim, zât-ı âlînize! (Ali Ulvi Kurucu beye hitap ediyor. O da bazı hadis kitaplarının şerhlerinde bunu teyit eden açıklamalar gördüğünü ifade etmişlerdir).”⁵⁶⁶

Bu konuda Mehmet Feyzî Efendi ayrıca Enes b. Mâlik’ten merfû olarak nakledilen: “Ümmetim yağmura benzer; önü mü

⁵⁶⁶Teybe kaydedilen bu konuşmayı biraz kısaltarak verdik. Konuşmanın tam metni için bkz. Küllüoğlu, *Feyzli Sözler*, s. 87-94. Ayrıca bkz. Özdağ, *Feyizler*, I, 160-161; Küllüoğlu, *age.*, s. 220-221; Kalaycı, *Karanlıktan Aydınlığa*, s. 238.

hayırlıdır yoksa sonu mu, bilinmez.”⁵⁶⁷ hadisini de yukarıdaki görüşlerini destekleyen bir delil olarak kullanmaktadır.⁵⁶⁸

Açıkça görüldüğü üzere Mehmet Feyzî Efendi, asırlar boyu hep hüznle okunan ve buruk bir mana hissettiren bu meşhur hadise, kendisinden önce kimsede rastlamadığımız bir şekilde müjdeli bir anlam vermiş ve bunu da oldukça dakik ve ilmî derinlikli bir üslupla yorumlayarak ilim ehlini hayrette bırakmıştır.

Talebelerinden Özdağ’ın belirttiğine göre Mehmet Feyzî Efendi’nin bu yorumu çok yerindedir. Çünkü gerçekten din-i mübin-i İslâm, bütün edyân arasından adîmü’n-nazîr, eşi ve benzeri bulunmayan yüce, şerefli ve değerli bir din olarak zuhur etmiştir. Âhirde de, başta olduğu gibi emsalsiz ve adîmün-nazîr olacak, ihtişamı ile gözleri kamaştırıp, akıllara hayretler vererek kutlu seyirini ve mübarek ömrünü tamamlayacaktır. Hem, *الإِسْلَامُ يَغْلُو وَلَا يُغْلَى عَلَيْهِ* “*İslâm daima galip olup asla mağlup olmaz.*”⁵⁶⁹ beşaretini hepimiz biliyoruz. Öyle ise galiplik (üstünlük), bu dinin lâzımî (ayrılmaz) bir vasfıdır. Galebe (üstün gelme) vasfını hiçbir zaman ondan soyutlayamayız. Bu itibarla, İslâm daima güçlü ve üstündür. Şu kadar var ki, bazen onun peşinden gidenler, gerektiği gibi dinlerine ve diyanetlerine sahip çıkıp üzerlerine düşeni yerine getirmediklerinden dolayı zaafa düşebilir, mağlup olabilir. Ama dinin kendisi asla diğer dinlere mağlup düşmez.”⁵⁷⁰

Özdağ’ın ifadesine göre bir gün gelecek, İslâm’ın mensupları nicelik ve nitelik yönüyle de dünyada kendilerini göstererek, cihan hâkimiyetini ele alacaklar. Bu dönemde Hz. İsa (*aleyhi’s-selâm*) gökten inecek, Mehdi Âl-i Rasûl müminlerin başına geçerek,⁵⁷¹ belli bir süre yeryüzünde asr-ı saadete benzer bir yaşam tarzı, daha ihtişamlı ve göz kamaştırıcı bir şekilde kendini gösterecek, sonra da mukadder olan

⁵⁶⁷ Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd, *Müsned*, s. 90 (no: 647. Ammâr b. Yâsir’den merfû olarak), Beyrut ts.; Ahmed, *Müsned*, III, 130 (no: 12349), 143 (no: 12483), IV, 319 (Ammâr’dan merfû olarak); Tirmizî, Emsâl 6 (no: 2869. Müellifin beyanına göre bu konuda Ammar, Abdullah b. Amr ve İbn Ömer hadisleri de bulunmaktadır. Buradaki hadis ise bu vecihten “hasen-garib” derecesindedir.).

⁵⁶⁸ Küllüoğlu, *Feyzli Sözler*, s. 221.

⁵⁶⁹ Buhârî, Cenâiz 78 (İbn Abbas’ın sözü olarak); Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Meâni’l-âsâr*, III, 257, 258, I-IV, Beyrut 1399; Dârekutnî, Ebû’l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed, *Sünen*, III, 252, I-IV, Beyrut 1386/1966; Beyhakî, *Sünen*, VI, 205.

⁵⁷⁰ Özdağ, *Feyizler*, I, 166.

⁵⁷¹ Mehmet Feyzî Efendi ileride Mehdi Âl-i Rasûl’ün geleceğini söylemekle birlikte, talebelerini Mehdi beklemekten men etmiştir. Nitekim kendisine Mehdi ile ilgili soru soran bir öğrencisini: “*Mehdi’ye ne edeceksin? Dün geçti, yarın da ne olacağı belli değil; elimizde Kur’ân-ı Kerim var, hadis-i şerifler var! Ona göre şu andaki görevin ne ise onu yapmaya bak!*” diyerek uyarma ihtiyacı hissetmiştir. Bkz. Kalaycı, *Karanlıktan Aydınlığa*, s. 348.

akıbetine kavuşacaktır. Bu dönemde müminler, tekniğin ve bilimin en yüksek seviyesine ulaşacaklar; modern bir memleket ve toplum halinde dünyayı yöneteceklerdir.⁵⁷²

Mehmet Feyzî Efendi'nin söz konusu hadise bu derece olumlu yaklaşması onun genel fitratı açısından da olağan bir durumdur. Çünkü o, kendi ifadesiyle **Ebû'l-Yüsr** (kolaylık babası) olup⁵⁷³ asla ümitsizliğe düşmediği gibi, başkasının da düşmesini istemeyen bir kimsedir. Müminlerin rahatlayıp din-i İslâm adına ümitvar olmalarını sağlamak için kendisi daima müjde içeren haberler vermiş ve sonra da ilgili rivayetleri ihtiyatlı bir şekilde hayra ve güzele yorumlamıştır. Yine o, müminlerin kalbine sevinç veren şeylerin söylenmesinin bir sadaka olduğunu beyanla, onların ilâhî emirleri uygulama konusunda aşka ve heyecana getirilmelerini en önemli davet usulü saymıştır. Bıktırmamış ve usandırmamış daima kolay olanı ortaya koymuş⁵⁷⁴; İslâm'ın gidişatından söz eden bu hadisi de aynı kaideye uyararak yorumlamıştır. Hadisin sonunda yer alan: **فَطُوبَى لِلْغُرَبَاءِ** “*Gariplere ne mutlu!*” ifadesi de onun bu yöndeki müspet girişiminin ve ortaya koyduğu müjdeli yorumun en güçlü kanıtı ve en güvenilir destekçisidir. Zira bu ifade müjdeyi içermekte, gönüllere ve vicdanlara güven, huzur, saadet ve ferahlık sunmaktadır.⁵⁷⁵

Öyle zannediyoruz ki, Sadreddin Konevî'nin (v. 672/1273) kaynak belirtmeden naklettiği şu rivâyetteki “garip” ifadesine de Mehmet Feyzî Efendi'nin anladığı anlamda olumlu bir bakış açısıyla “enteresan, harika” vb. şekilde mana verilebilir: “*Allah kardeşim Musa'yı bağışlasın! Eğer Hızır ile beraber iken sabretmiş olsaydı, pek çok garip şeyi öğrenecekti.*”⁵⁷⁶

Elbette ki bizler de söz konusu hadisin bütün Müslümanlara huzur ve beşaret verecek şekilde yorumlanması mümkün iken olumsuz bir biçimde yorumlanması taraftarı değiliz. Bu durumda bu hadisin

⁵⁷² Özdağ, *Feyizler*, I, 168-169.

⁵⁷³ Mehmet Feyzî Efendi'nin çoğu zaman “Ben Ebû'l-Yüsr'üm (kolaylık babasıyım), Ebû'l-Usr (zorluk babası) değilim.” dediği bazı talebeleri tarafından nakledilmektedir. Bkz. Özdağ, *Feyizler*, I, 13; Kalaycı, *Karanlıktan Aydınlığa*, s. 212; Topçu, Kemal, “Mehmet Feyzî Efendi'nin Sosyal İlişkileri”, *Mehmed Feyzî Efendi'nin Feyiz Pınarı Sempozyumu- 8 Mart 1998 Kastamonu*, s. 79, 86 (no: 32), Ziya Ofset, İstanbul 1998.

⁵⁷⁴ “*Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız...*” hadisi için bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 131, 209; Buhârî, *İlim* 11, *Edeb* 80; Müslim, *Cihâd* 8; Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünenu'l-kubrâ*, III, 449, I-VI, Halep 1411/1991.

⁵⁷⁵ Özdağ, *Feyizler*, I, 169-170. Mehmet Feyzî Efendi'nin “*İslâm garip olarak başladı...*” hadisine orijinal bakışına şahit olan bir müftüyle ilgili Hafız Yunus Balcıoğlu'nun bir hatırası için bkz. Atasoy, *Bediüzzaman'ın Sır Kâtibi*, s. 320.

⁵⁷⁶ Konevî, *Marifet Yolcusuna Kılavuz*, s. 81.

Rasûlullah'ın Allah'ın bildirmesiyle gayba dair vermiş olduğu haberler cümlesinden sayılmaması için hiçbir sebep yoktur.

Mehmet Feyzî Efendi'nin Orijinal Yönlerinden Bir Diğeri: Milli Birlik ve Beraberlikle İlgili Fikirleri

Mehmet Feyzî Efendi İslâm dininin tarihten gelen önemli meselelerine, hem de onları orijinal kaynaklarından okuyup anlayabilecek ve çözümler üretebilecek kadar derin bir vukufiyet sahibidir. Bu yönü itibariyle pek çok İslâm âlimi ile benzer bir nitelik gösterse de, onun belki de en önemli hususiyetlerinden birini Türk milletinin problemlerine, vatan, millet ve devlet gibi millî meselelere yönelik yaklaşımında görmekteyiz. Mehmet Feyzî Efendi, kendisini ziyarete gelen milletvekillerine gündemi çok iyi takip etmelerini, vatan ve millet meseleleriyle ilgili konulara hassasiyet göstermelerini ve iç ve dış düşmanların tuzaklarına karşı daima uyanık olmalarını tavsiye etmiştir. Kendisi Türk olmakla da her zaman gurur duymuş ve mahşer meydanında Türk milleti arasında haşredileceğine inanmıştır. Hatta gençlik yıllarında bir seferinde, sakalına ilişen ve muhtemelen onu Araplara özenmekle suçlama gafletinde bulunan askerî valiye karşı: *“Bir elimde Kur'an, bir elimde hadis; ben bunları fehme (anlamaya) çalışan birisiyim. Kimseden çekindiğim yoktur. Ben öz be öz Türküm!”* şeklinde karşılık vererek, hem İslâm'ın iki önemli değeri olan Kur'ân ve Sünnet'e bağlılığını ortaya koymuş, hem de Türk milletine mensubiyetini açıkça ifade etmiş; böylece hem İslâmî değerlere sahip çıkmanın Araplaşmak anlamına gelmediğini, hem de İslâmî değerlerin kendi milliyetini yani Türklüğünü dile getirmeye engel olmadığını cesaretle dile getirmiştir.⁵⁷⁷ Bizce onun bu yönü, diğer İslâm âlimleri arasında kendisini ön plana çıkaran ve farklı bir konuma yükselten çok önemli haslettir.

Şimdi, daha önce bahsettiğimiz bazı talebelerinin hakkında yazdıkları kitaplardan istifade ederek Mehmet Feyzî Efendi'nin millî benliğimizi ilgilendiren görüşlerine kısaca işaret etmek istiyoruz:

- **İslâmiyet ruhumuz, Türklük bedenimizdir.**
- **Milliyetimiz gelişirse, İslâmiyet de gelişir.** Dinle millet, etle kemik, sırtla karın gibi birbiriyle kaynaşmıştır. Kâbil-i tefrik değildir.
- **Her millet evvelâ kendi millî bünyesini ıslah etmeli;** sonra İslâm milletleri el ele vermeli. Çünkü kendi başına

⁵⁷⁷ Kalaycı, *age.*, s. 245; Küllüoğlu, “Mehmet Feyzî Efendi'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti”, s. 39.

ayakta duramayan kimseler, el ele verince daha çabuk yıkılırlar ve düşerler!

- Bir milletin parçalanması, birbiriyle uğraşması âfettir. Bütün bu parçalanmalar, münâzaanın (çekişmenin) bir neticesidir; Kur'ân'ın irşâdından uzaklaşmanın bir sonucudur.
- Millî bünye, ferdî bünyeden daha önemli, daha sağlam, daha üstün ve daha câmîdir. Bunun için **her fertte millî bir sadâkat lâzımdır**.
- Milli bünyemiz, ferdî bir bünye gibidir. Eğer bünye kendi kanını, kendi içerisinde üretirse, ne âlâ (bu çok güzel bir durumdur). Aksi takdirde, dışarıdan alacağı kan, bünyesine ya uyar ya uymaz. Uysa da ne zamana kadar dışarıdan alacağı kanla yaşayabilir?
- Mefâhir-i dîniyyeyi (dînî değerleri), mefâhir-i milliyyeyi (millî değerleri) ve vatani muhafaza için tâlim-taallüm etmek, askerlik yapmak da lâzım.
- Vatan şarttır. Vatani korumak; ırzını, namusunu ve dinini muhafaza etmektir. Çünkü bunlar, vatanla muhafaza olunur. Vatana hürmet, şühedâyâ, ecdâda hürmettir. Her günâh, her suç bağışlanabilir; ama vatana ihânet suçu başka! Vatana ihânet (in acı sonuçları), nesilden nesle, batından batına intikâl eder.
- **Anarşinin kökü dışarıdadır**, Ebû Cehil karpuzuna benzer. Dışarıdan beslendiği kaynaklar kesilirse, memleket içindeki kolları da kendiliğinden kuruyacaktır. Kökü dışarıda olan cereyanlara, görüntüsü nasıl olursa olsun, aslâ iltifat etmeyiniz.
- Anarşi itaatsizliktir. Kanun ve nizam tanımamaktır. Halbuki meşruiyet dairesinde daima kanuna ve nizama uymak gerekir. Başta, Allah'ın Kitabı'na ve Peygamberimizin Sünneti'ne uymalıyız.
- İçimizden meşruiyet yoluyla ma'rûfla emreden, münkerden nehyeden (iyi ve güzel şeylerin yapılmasını isteyen, kötü ve çirkin olan şeyleri yasaklayan) âmirlere de itaat lâzımdır. Tâ ki, anarşiye kapı açılmasın.
- Üstâd Bediüzzaman Denizli mahkemesinde: "Bu milletin dinle olan râbitaları ve bağları çözülsün, o zaman anarşi olur!" demişti. O zaman: "Anarşi neymiş?" diyenler, şimdi bu hali görsünler!

- Bu memleketi beğenmeyenler, abâsını omzuna alıp, beğendiği yere gitmeli; fitne ve fesâda sebep olmamalı.
- Âl-i Osman değil ilme-ulemâyâ, kisve-i ilmiyyeye (âlimlerin giydiği elbiseye) dahi ta'zîm etmiştir. Bu hürmet ve ta'zîm, ne Abbâsiler'de ne de Emevîler'de vardır.
- Cenâb-ı Hak, muhafazakârlığın onda dokuzunu Türk milletine vermiş. Bu, Allah'ın bu millete bir lutf-i İlâhîsidir.
- **Türkiştân, Buhâra, Semerkant...** Bu beldelerin hepsi **Ehl-i Sünnet ve Mâtürîdî** idi. Onlara bâtil mezhepler bile girmemişti. Kızıl kâfirler oraları hep mahvettiler.
- Dinimiz nikâhı helâl; sifâhı (zinâyı) haram kıldı. Nikâh-ı sahîhten gelen nesil, anasına-babasına, cemiyyete, millete, vatana ve beşeriyete fayda verir. Sifâhtan gelenler, emin değildirlere, sır tutamazlar, hayâsız ve yalancı olurlar.
- **Büyükler**, küçüklere sevgi ve şefkatle, küçüklere de büyüklere saygı ve edeple yaklaşmalıdır. **Küçükler**, büyüklerin kazandıkları tecrübelerinden, ilim ve irfanlarından istifade etmeli; büyükler de şefkat kanatlarını gererek, sabır ve sebatla, görgü ve bilgilerini bir miras olarak, onların dünyalarına aktarmalıdır.
- Yeni nesil olan **gençliği**, daima **ileriye dönük** olarak yeni imkânlarla; yeni bilgiler, yeni görgüler, yeni fen ve teknik usullerle hazırlamalı; **sadece geçmişin mirası ile yetinmemelidir**. Unutulmamalı ki, yeni nesil, daima yeni ve gelecek dönemler için yaratılmış ve bu dönemde görülecek ve yaşanacak şeylere kolayca adapte olabilecek özelliklerle donatılmışlardır.
- Kendi insanlarımızla **tartışmaktan**, itişip kakışmaktan şiddetle sakınmalıyız. Meşruiyet sınırları içerisinde herkesin fikrini ve inancını hoş görüp, sevgi ve saygıda kusur etmemeliyiz. Aksi takdirde **paramparça** olur, gücümüzü ve etkinliğimizi kaybederiz. Tabii ki, bu durumda hem kendi içimizdeki, hem de milletler arasındaki saygınlığımızı kaybederiz.
- Her nerede olursa olsun, **hakkın ve haklının yanında yer almalıyız**. Asla gücün ve güçlünün, paranın ve mevkinin yanında yer almamalıyız. Zira bu durumda, hukukun ve

adaletin, huzurun ve saadetin yok olmasına ön ayak olmuş oluruz.

- Dünya ve âhiretle ilgili olarak, bütün toplumsal kavgaların, huzursuzlukların, dehşet ve vahşetlerin, cehalet ve sefaletlerin yegâne kaynağı, Yüce Yaraticımız'ın kutlu ve nurlu kitabı *Kur'an-ı Kerim'den*, yani onun eğitim ve öğretiminden *mahrum kalmamız* ve kutsi uyarılarından uzak durmamızdır. Çünkü o, sönmeyen ebedî bir ışıktır.
- Bu milletin uyanması lazım. Bütün gayr-i millîler (Türk olmayanlar), köşeleri bucakları kapmışlar; birbirlerini koruyorlar, birbirlerine sahip çıkıyorlar. Memleketin idaresini ellerine geçirmişler. Hakiki Türkler ise, önceki imparatorluğun verdiği rehavet (gevşeklik) ve şöhret duygusu ile hâlâ eski kafada! Gayet mütevazı bir vaziyette hayatından memnun! Ama uyanması lâzım. Çünkü elde avuçta ne imparatorluk kaldı, ne de eski hakimiyet. Elde kala kala bir avuç toprak kaldı. Uyanmalı, gözünü açmalı ve memleketin önemli noktalarına gelmeli. Dinine, vatanına, milletine, ırzına ve namusuna sahip çıkmalı. Kendi kendine sahip çıkıp; kendisi kendisini idare etmeli. Bu memlekette söz sahibi kendisi olmalı.⁵⁷⁸

Değerlendirme

“İslâmiyet ruhumuz, Türklük bedenimizdir.” sözüyle Mehmet Feyzî Efendi, Türk milleti için hayati öneme sahip ve birbirinden asla ayrılması mümkün olmayan iki esasa işaret etmiştir. Nasıl ki bir insan “ruhu” ve “bedeni” ile birlikte var olmak durumunda ve bunlardan sadece birinin mevcudiyeti “insan” olması için yeterli değilse, tıpkı onun gibi bir şahsiyet sahibi olan milletler de ancak ruhu ve bedeni bir arada olduğu zaman mükemmel bir millet haline gelebilecektir.

Bu manada Mehmet Feyzî Efendi'nin fikir sisteminde “ruhu” temsil eden ana kavram *İslâmiyet*'tir. İslâm ise sağlam bir Peygamber inancına yani Hz. Muhammed'in yolu olan onun Sünneti'ne dayanmak zorundadır. Bu nedenle Mehmet Feyzî Efendi kendi **meşrebinin üç esasa** dayalı olduğunu ifade etmiştir ki bunlardan birincisi **Sünnet-i Seniyye**'yi takip etmek, ikincisi **helâlden** yiyip-

⁵⁷⁸ Özdağ, *Feyizler* VI, 142. Burada sıralanan sözler için özellikle Özdağ'ın *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi ve Feyizlerden Damlalar* adlı eserinin “Vatan-Millet Sevigisi” bölümüne bakılabilir.

içmek, üçüncüsü de her türlü işte *ihlâs* üzere olmaktadır.⁵⁷⁹ Açıkça görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in Sünneti, Mehmet Feyzî Efendi'nin hayatının en önemli unsuru konumundadır. Elbette ki, Mehmet Feyzî Efendi'nin yürüdüğü yolun en önemli esasının “Sünnet-i Seniyye” olduğunu söylerken, bu noktada Rasûlullah'ın “yaşayan bir Kur'ân” olduğunu gerçeğini göz ardı etmeden düşünmemiz ve aslında bunun bir “Kur'ân-Sünnet” bütünlüğü anlamına geldiğini hatırdan uzak tutmamamız gerekir. Çünkü Mehmet Feyzî Efendi hayatının sonuna kadar bu iki unsuru birbirinden asla ayırmamıştır. Hatta bu iki unsur, onun “ilmî kültürünün” en önemli kaynağı durumundadır.⁵⁸⁰

Mehmet Feyzî Efendi'nin hayatı boyunca telebelerini ilmek ilmek işleyerek, onlara öğretmeye çalıştığı **Peygamber'e kayıtsız-şartsız ve mutlak itaat** düsturunun hayati değerinde bir öğreti olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bu düsturun, son zamanlarda Müslümanlar üzerinde oynanmaya çalışılan sinsî oyunlardan biri olarak gördüğümüz **“Peygambersiz Müslümanlık”** tuzaklarına karşı oldukça etkili bir panzehir olduğu açıktır. Bazı gruplar tarafından dillendirilen: “Allah'ın birliğini kabul edenin başımızın üstünde yeri vardır, *Muhammedün Rasûlullah* demese bile!” şeklindeki görüşler, doğrudan İslâm'ın kalbine saplanmaya çalışılan bir hançer kadar tehlikelidir. Zira bu tür düşünceler Allah sevgisinin, günahların bağışlanmasının ve dolayısıyla cehennemden kurtuluş yolunun sadece Rasûlullah'a mutlak itaatten geçtiğini her fırsatta dile getiren Kur'ân'a⁵⁸¹ alenen aykırıdır. Bu ifadeler bize göre, belki adı Müslüman olan fakat yaşayışı ve düşüncesi itibariyle bir Hristiyan'dan farksız davranan melez ve kaypak kişiliklerin yetişmesine zemin oluşturabilir. Hristiyan batı dünyasının tabiri caizse ekmeğine yağ sürecektir bundan daha iyi bir fikir olamaz. Bunlar ancak son Peygamber'in gelmesinden önceki “fetret” devirlerinde geçerli olabilecek cinsten fikirlerdir. Artık peygamberlerin sonuncusu geldiğine göre, onu kabul etmemenin makul bir sebebi olamaz. Böyle bir şahsın kurtuluşundan bahsedebilmek, hele hele başımızın üstünde ona yer göstermek, aklı başında bir Müslümanın sergileyeceği cinsten bir davranış olmasa gerektir. İşte Mehmet Feyzî Efendi, *“Rasûl-i Ekrem aleyhi's-selâm Efendimiz hidâyet nurunun tecessüm ve temessül etmiş şeklidir. Kim ona teveccüh etti ise hidâyet buldu. Kim de ona arka çevirdi ise hasâret buldu.”* ve *“Kemâl-i iman,*

⁵⁷⁹ Özdağ, “Mehmed Feyzî Efendi'nin Manevî Kimliği ve Tasavvufî Yönü”, s. 56; Küllüoğlu, *Feyzî Sözlük*, s. 102.

⁵⁸⁰ Özdağ, “Mehmed Feyzî Efendi'nin Manevî Kimliği ve Tasavvufî Yönü”, s. 63.

⁵⁸¹ Âl-i İmrân, 3/31.

Rasûlullah'a (s.a.) muhabbetle hâsıl olur. Muhabbetullahın alâmeti de Rasûl-i Ekrem'e itaattir." diyerek bu türlü tuzaklara karşı daima dikkat çekmiş ve "Peygambersiz Müslümanlık" anlayışlarına şiddetle karşı çıkmıştır.

Rasûlullah *aleyhi's-selâm*'ın adeta hayatını resmeden: "*O vakit, Allah'tan bir rahmet sebebiyle onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et ve iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da, artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.*"⁵⁸² âyet-i kerimesi aynı zamanda Mehmet Feyzî Efendi'nin de hayatına bütünüyle aksettirdiği bir düstur haline gelmiştir. Bu anlamda onun hayatının da tamamen bu âyetin anlattığı istikamette cereyan ettiğini söylememiz yanlış olmayacaktır. Ziyaretçilerinin onunla ilgili hatıralarını toplayan kitaplardan da bunu bariz olarak anlıyoruz.

Mehmet Feyzî Efendi'nin Rasûlullah'ın hayatından kendisi için örnek edindiği bir başka yön de, ayırım yapmadan bütün insanları kuşatıcı ve kucaklayıcı olmasıdır. Bu anlamda o, "*Kendi insanlarımızla tartışmaktan, itişip kakışmaktan şiddetle sakınmalıyız. Meşruiyet sınırları içerisinde herkesin fikrini ve inancını hoş görüp, sevgi ve saygıda kusur etmemeliyiz. Aksi takdirde paramparça olur, gücümüzü ve etkinliğimizi kaybederiz. Tabii ki, bu durumda hem kendi içimizdeki, hem de milletler arasındaki saygınlığımızı kaybederiz.*"⁵⁸³ demek suretiyle Hz. Peygamber'in yolunu bire bir tuttuğunu göstermiştir. Çünkü Mehmet Feyzî Efendi'nin bu hareket tarzı da, "*İşte benim dosdoğru yolum budur; buna uyun ve başka yollara sapmayın, yoksa o yollar sizi Allah'ın yolundan ayrı düşürür.*"⁵⁸⁴ ve "*Allah'a ve Rasûlü'ne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider...*"⁵⁸⁵ âyetlerinin en güzel uygulayıcısı olan Hz. Peygamber'in hayat tarzıyla tamamen örtüşmektedir.

Ayrıca, "*Herkes benim dairemde olsun, bana gelsin demek olmaz. Herkes elindeki buz parçası hükmündeki enaniyetini İslâm havuzuna atmalıdır.*"⁵⁸⁶ diyerek bütün Müslümanları aynı hedef etrafında kenetlenmeye çağırırken, yine Rasûlullah'ın çok önemli bir takipçisi olduğunu göstermiştir. Yine bu meyanda, İslâm'ı sadece

⁵⁸² Âl-i İmrân, 3/159.

⁵⁸³ Özdağ, *Feyizler Sultanı*, s. 103-104.

⁵⁸⁴ En'âm, 6/153.

⁵⁸⁵ Enfâl, 8/46.

⁵⁸⁶ Kalaycı, *age.*, s. 210.

kendilerinin temsil ettiğini savunan, başkalarını Müslüman saymayan, güya kendi akıllarınca İslâm devletini kuracaklarını iddia eden bazı gruplara karşı kullandığı ifadeler de son derece çarpıcıdır: “*Ne yapalım kardeşim? Kursunlar da görelim! Neyi emredecekler, neyi nehyedecekler? Kur’ân’ı, hadisi değil mi? Bu ise zorla olmaz! Bir zamanlar zaptiyeler, namaz kılmayanları tutarlar, döverek zorla namaz kıldırırlarmış. Kimisi abdestsiz namaz kılar, kimi pis yerlerde saklanır, kimisi de Türk ve Müslüman olduğu halde, zımmî Hristiyan vatandaşların söyledikleri bir tabirle: ‘Hristiyanım!’ derlermiş! Ama şimdi isteyen kılıyor.*”⁵⁸⁷ Bu da göstermektedir ki, Mehmet Feyzî Efendi, insanları Rasûlullah’ın yoluna çağırırken bu işin hem sloganlardan uzak bir şekilde ve tıpkı Rasûlullah’ın yaptığı gibi sevdirecek ve suhûtle yapılması gerektiğini, hem de mezhebi/meşrebi ne olursa olsun, diğer Müslümanları dışlayıcı tavır ve davranışlardan uzak durulmasının zaruri olduğunu düşünmektedir.

Mehmet Feyzî Efendi’nin fikir sisteminde “*bedeni*” temsil eden ana kavram ise *Türklük*’tür. Kendisinin Türk vatanına ve milletine karşı beslemiş olduğu engin sevgi oldukça ileri düzeydedir. O derecede ki, Mehmet Feyzî Efendi Türk ordusunu, askerliği, vatanını ve milletini canından aziz bilmiş ve bu sevgisini daima etrafındakilere aksettirmiştir. Hatta,

*“Annem beni yetiştirdi, bu vatana yolladı,
Al sancağı teslim etti, Allah’a ismarladı,
Boş oturma çalış dedi, hizmet eyle vatana,
Sütüm sana helâl olmaz, saldırmazsan düşmana,
Arş ileri, marş ileri, Türk askeri dönmez geri...”*

dizeleriyle bilinen Alay Marşı’nı küçük çocuklara, daha okula bile gitmezden evvel, özenle, üşenmeden ve bıkmadan öğretmiştir.

Yine askerliğin bir **Peygamber Ocağı** olduğunu ifade etmiş; özellikle **gençlerimize** asker olmanın önemini, şerefini ve kutsiyetini; askerlik hayatındaki kışla içerisinde özenle sağlanan ve uygulanan **disiplini** takdirle anlatmış, bu konuda Allah’a ve peygamberine çok ciddi bir şekilde uyma açısından, almamız gereken dersler ve ibretler bulunduğunu söylemiştir.

Ayrıca din, vatan, millet, ırz ve namus, haysiyet ve onur gibi kutsiyeti tartışılmaz yüce değerlerin, ayakta tutulması ve devam ettirilmesi konusunda askerliğin kesinlikle önemli ve lüzumlu bir görev olduğunu dile getirmiş, bu hususta “*Vatan da ne imiş... Askerlik de ne imiş!*” gibi laf edenleri densiz, dengesiz ve talihsiz olarak

⁵⁸⁷ Kalaycı, *age.*, s. 361.

görmüş; bu gibi kimselere, hüviyeti ne olursa olsun asla itibar edilmemesini öğütlemiştir.

Mehmet Feyzi Efendi, kendisini gerici ve yobaz gibi yaftalarla karalamak isteyen bir dergiye verdiği cevapta, “*Ben yirmi seneden ziyade dînî ve ilmî eserler tettebbuu içinde yaşıyorum; vatan ve millet mefhumunun ne olduğunu biliyorum. Geri fikirli, hurafelere inanan bir yobaz değilim!*” diyerek Türk milletine duyduğu sevgiyi bir kez daha açıkça dile getirmiştir. Mehmet Feyzi Efendi’nin söz konusu derginin asılsız iddialarına karşı bizzat kaleme aldığı ifadelerini, konumuzu da yakından ilgilendirmesi sebebiyle burada aynen vermek istiyoruz:

“*Size ben hakiki mesleğimi bildireyim; siz de lütfen efkâr-ı âmmeye bildiriniz. Şimdi medeniyet devridir, gizli iş yoktur, herkes anlasın. Evet benim meslek ve gayem, bana isnat edilen iftiraların hâricindedir. Benim yegâne mesleğim, bütün Müslümanların tekâmül ve terakki düsturu olan Kur’ân-ı Hakim’in hakikatlarına vâkıf olmak için çalışmamdır... **Cennet gibi vatanımı ben de herkes gibi severim. Vatanıma ve milliyetime olan en küçük bir hürmetsizliği kabul etmem!** Çünkü insan-ı kâmil, nefesine ve şahsına karşı yapılan her tahkir ve fenalığı unutulabilir, affedebilir. Lâkin vatana ihanet edenlere karşı beslenen nefret ve husumet, batından batına müteselsilen intikal ederek aslâ unutulmaz. Zira **bu mukaddes vatanımızın her kabza-i türâbı (her karış toprağı) kahraman ecdâdımızın bâkiye-i enkâz-ı hayâtiyesinin bir mahfazasıdır. Hem ecdâdımız gibi biz dahi onun meşîme-i nezihesinde (temiz rahminden) sudûr ve tulû ettiğimiz (doğduğumuz) misillü, vefattan sanra dahi yine onun sîne-i kutsiyesine rücû edeceğiz (döneceğiz). Hâlikımız bizi vatanın beşik denilen bir kapısından şu âlem-i fâniye ithal edip, mezar namı verilen diğer kapısından ihraç edecektir. Evet, insanın her halde hayat-ı fâniyesini bu iki bâb-ı mukadder arasında geçireceğine ve yarın haşır gününde kendi vatandaşları ile muhâsebe edileceğine inanan insanım. Yoksa geri fikirli değil, ileri fikirli bir ilim adamıyım! İşte bu hakikate binâen, ittihâd-ı dînî ve millimize zıt olan her şeyden ziyadesiyle içtinab eden (uzak duran), şu necip ve en asil, Kur’ân’ın methine mazhar, tarih boyunca asırlardan beri necâbetini (asâletini) muhafaza etmiş olan Türk milletinin bir ferdiyim! Türklüğe aykırı ve an’aney-i millîye zıt bir hareketim, aslâ kaydedilmemiş, tertemiz bir vatan evlâdıyım!***”⁵⁸⁸

Sonuç olarak Mehmet Feyzi Efendi’de dînî ve millî kimlik birleşmiş, adeta ayrılmaz bir bütün teşkil etmiştir. Onun bu kimliğinin

⁵⁸⁸ Küllüoğlu, Feyzli Sözler, s. 212-215.

tabii bir neticesi olarak kendisi, Türk ve İslâm dünyasının problemlerine de bir bütün halinde bakmış; dinî ve millî değerlerin birlikte yaşatılması gerektiğini hayatı boyunca ısrarla dile getirmiştir. Onun tespitlerine göre “*mefâhir-i dîniyye, mefâhir-i milliyye ve sadâkat-i vataniyye*” denilen üç değere birden sahip çıkılması gerekmektedir. Yani *dinî değerlere, millî değerlere ve vatana* birlikte sahip çıkarak, bu üçlünün ayrılmasına aslâ müsaade edilmemelidir. Çünkü bu üçü bir arada oldukça onulmayacak, tedavi edilmeyecek hiçbir yara ve hastalık yoktur. Bu demektir ki, bugün karşı karşıya kaldığımız problemlerin ana sebebi, “**üçlü sac ayağı**” diyebileceğimiz “**din, milliyet ve vatan**” ile ilgili konularda gösterdiğimiz zaaf ile bunların parçalanması ve adeta birbirlerine düşman gibi gösterilmesidir.

Sağlam bir şekilde ayakta durabilmek için bunlardan birini diğerinin önüne geçirmeden ve hiçbirini de ihmal etmeden hareket etmek gerekir. Çare bu üçlünün bir arada olmasıdır. İslâmî değerlerin ayakta tutulabilmesinin yolu, milliyetimize/Türklüğe sahip çıkmaktan geçer; çünkü millî bünyemiz sağlıklı olmazsa, ayakta duramayız ve dinimize de sahip çıkamayız. Millet olarak ayakta duramadığımızda, tıpkı bizim gibi kendi başına ayakta duramayan diğer Müslüman milletlerle bir araya gelmemiz de mümkün olmayacaktır. Yahut mümkün olsa bile, kol kola vermiş sarhoşlar gibi hep birlikte yere kapaklanmak veya yuvarlanmak kaçınılmaz olacaktır.

Tek başına Türklüğü öne çıkarmak da çare değildir. Çünkü İslâm varsa Türklük bir anlam ifade eder. İslâm’dan çıkan Türkler, Türklüklerini de kaybetmiştir. Bu iki unsur birbirini tamamlar. Bu nedenle: “İslâmiyet ruhumuz, Türklük bedenimizdir.”

Bunların muhafazası için ise vatan şarttır. Vatan olmazsa İslâm’ı da Türklüğü de korumak mümkün değildir. Sağlam bir şekilde ayakta durmak için İslâm, Türklük ve vatan mefhumları bir arada olmak zorundadır. Bunların bir arada olduğu bir Türk dünyasının, aynı zamanda diğer Müslüman milletler için de büyük bir güven ve huzur kaynağı olacağı muhakkaktır.

Kaynakça

Ahmed, Ebû Abdillâh İbn Hanbel eş-Şeybânî (v. 241/855), *Müsned*, I-VI, Mısır ts.

Atasoy, İhsan *Bediüzzaman’ın Sır Kâtibi Mehmed Feyzi Efendi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2009.

Baltacı, Burhan, “Şallıoğlu, Mehmet Feyzi”, *DİA*, XXXVIII, 310, İstanbul 2010.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, (v. 458/1066), *Şuabu'l-îmân*, I-VIII, Beyrut 1410.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn, *es-Sünenu'l-kübrâ*, I-X, Mekke 1414/1994.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu'fî (v. 256/870), *Sahîh*, I-VII, Beyrut 1410/1990.
- Cebecioğlu, Ethem, "Mehmed Feyzi Efendi", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, X, 291-293, İstanbul 1996.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî el-Bağdâdî (v. 385/995), *Sünen*, I-IV, Beyrut 1386/1966.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman (v. 255/869), *Sünen*, I-II, Beyrut 1407.
- Gökalp, Murat, "Hicrî İlk Üç Asır Özelinde Sened ve Metin Kritiği Bağlamında Gurabâ Rivâyetinin Değerlendirilmesi", *Dînî Araştırmalar*, Eylül-Aralık 2006, cilt: 9, s. 26, ss. 177-192.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (v. 354/965), *Sahîhu İbn Hibbân bi tertîbi İbn Balabân*, I-XVIII, Beyrut 1414/1993.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (v. 276/889), *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*, Beyrut 1393/1972.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (v. 273/886), *Sünen*, I-II, Kâhire ts.
- Kalaycı, Şaban, *Karanlıktan Aydınlığa*, Hamle Yayınları, İstanbul 1996.
- Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer, *Nazmu'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*, Matbaatu't-tekaddüm, Kahire ts.
- Konevî, Sadreddin (v. 673/1274), *Marifet Yolcusuna Kılavuz-Tebziratü'l-mübtedî ve tezkiratü'l-müntehâ*, trc. Ahmet Remzi Akyürek, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Küllüoğlu, Rafet, *Mehmed Feyzî Efendi'den Feyizli Sözler*, Cihan Yayınları, İstanbul ts.
- Küllüoğlu, Rafet, "Mehmet Feyzî Efendi'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti", *Mehmed Feyzî Efendi'nin Feyiz Pınarı Sempozyumu- 8 Mart 1998 Kastamonu*, ss. 24-40, Ziya Ofset, İstanbul 1998.
- Mehmed Feyzî Efendi'nin Feyiz Pınarı Sempozyumu- 8 Mart 1998 Kastamonu*, Ziya Ofset, İstanbul 1998.
- Mevlânâ, Celâleddin Rûmî, (v. 671/1273), *Mesnevî*, hazırlayan: Adnan Karaismailoğlu, I-II, Ankara 2004.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî (v. 261/875), *Sahîh*, I-V, Beyrut ts.

- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (v. 303/915), *es-Sünenü'l-kubrâ*, I-VI, Halep 1411/1991.
- Özdağ, Musa, *Mehmet Feyzî Efendi'den Feyizler*, I-VI, Hamle Yayınları, İstanbul 1992-1998.
- Özdağ, Musa, *Feyizler Sultanı Mehmet Feyzi Efendi ve Feyizlerden Damlalar*, Kutlu Bilgi Yayınları, Kastamonu 2010.
- Özdağ, Musa, *Kastamonu'nun Manevî Mimarları-1 -Mehmed Feyzî Efendi*, Türkiye Kamu Çalışanları Kalkınma ve Dayanışma Vakfı (Türkav) Kastamonu Şubesi Kültür Hizmeti, Kastamonu 2013.
- Özdağ, Musa, “Mehmed Feyzî Efendi'nin Manevî Kimliği ve Tasavvufî Yönü”, *Mehmed Feyzî Efendi'nin Feyiz Pınarı Sempozyumu- 8 Mart 1998 Kastamonu*, ss. 55-70, Ziya Ofset, İstanbul 1998.
- Özer, Ahmed, *Kastamonu Fedâkârları*, ss. 75-135, Işık Yayınları, İzmir 2010.
- Palabıyık, Abdülkadir, “Hadisleri Açısından *Atabetü'l-hakâyık* Üzerine Bir İnceleme”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: XII, ss. 125-146, İzmir 1999.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. el-Abbas el-Muttalibî el-Mekkî (v. 204/819), *Müsned*, Beyrut ts.
- Şahiner, Necmeddin, *Üç Feyizli Nur*, ss. 21-92, Şahdamar Yayınları, İzmir 2009.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub (v. 360/971), *el-Mu'cemu'l-kebir*, I-XX, Musul 1404/1983.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed (v. 321/933), *Şerhu Meânî'l-âsâr*, I-IV, Beyrut 1399.
- Tatlı, Bekir, “‘İslâm Garip Başladı...’ Hadisine Orijinal Bir Bakış Açısı Getiren Mehmet Feyzî Efendi'nin Peygamberlik ve Sünnet Anlayışı”, *II. Uluslararası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu-Kastamonu'nun Manevi Mimarları*, 4-6 Mayıs 2014, Kastamonu, Türkiye.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd (v. 204/819), *Müsned*, Beyrut ts.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (v. 279/892), *el-Câmiu's-Sahîh (Sünen)*, I-V, Beyrut ts.
- Topçu, Kemal, “Mehmet Feyzî Efendi'nin Sosyal İlişkileri”, *Mehmed Feyzî Efendi'nin Feyiz Pınarı Sempozyumu- 8 Mart 1998 Kastamonu*, ss. 72-82, Ziya Ofset, İstanbul 1998.